

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2014

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

SIATARI LA NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho (Maraga: 30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari (Maraga: 10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na Kushumiselwe kwa Luambo (Maraga: 30)

2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.

3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.

4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.

5. Nomborani phindulo INWE na INWE zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.

6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutala.

7. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelele kwa mafhungo.

9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na tsha B afho fhasi ni kone u fhindula mbudziso.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

1	Zwenezwi mapfuvhi a tshi tou tswuka, Vho Tshibukute vha mbo di vhusiku sala nduni, vho humbula u ya u vhu shela mavhendeni. Kha Vho Tshibukute mafhungo a u toda mushumo u tou vha muila. Ngoho mukalaha uyu nala dzawe ndi nnu vhukuma, henefha hune a vho tou tundelwa nga mufumakadzi wawe Vho Mukondeleli. Tshi dinaho ndi uri Vho Tshibukute vha vhuya vha na madzelele a vha todi u la matari. Vha tshi tou dzheni nga khoro ya muji wavho, vha vhidzelela uri kha vha lugiselwe zwiliwa. Vha tshi ralo vha khou vhofoholola bannda khunduni, vha mbo di ri kha Vho Mukondeleli, thetshela u zwi pfe! Nga murahu vha mbo sevhedza nga mavili a si na vhukono.	5
10
2	Vhana avha vhatuku, Ndodzo na Tshiofhisu, vha do ralo u vhea magosi, vha tshi ri ndi hone mme avho vho vhulahwa. Zwo ralo, Vho Tshibukute vha mbo di ri, 'Na vhoiwi ni vhomuhwedzamai.' Vha do ri u vha rwa, wa wana muthada i tshi vho nga yo imedzana na vhañwe vhanna. A nga vha uyu Azwinndini wa tanzhe a tshi tou pfa tshiimbo itshi tshi tshi thoma, ene u mbo di ri nduni fhelele, a rembuluwa na khono. U ralo a divhalela bugu dzawe a sa vhuyi a zwi dzhenisa mbiluni zwa zhakaitila ili li no khou itwa afha mutani wa hawe.	15
3	Vhadzulatsini vhe nga fhala, vhe a ri dzheni nari ri si na mmbwa. Tshavho ho vha u ima nga zwiingamo vha tshi talela na u thetshesela zwi no itwa. Mita ndi no i vhona, zwa uyu wa Vho Tshibukute zwo vha zwi thungo ngauri nndwa ya hone yo vha i si na musi. Tshi mangadzaho ndi uri li tshi tou mbala, mukegulu wa khuvhe ha vhuyi e zwi munyu. Vho Mukondeleli la uri vhuhadzi ndi nama ya thole, ya fhufhuma ri a fhunzhela, lo vha lo vha dzula vhukuma. Ndi ralo ngauri a vho ngo vhuya vha hwala maputo, na u likitwa havho lu si na musi.	20
25

- 4 Kha Nḡodzo na Tshiofhisu pfudzungule idzi a dzo ngo vha ita zwiṭuku afha hayani na ngei tshikoloni. Khotsi vho vha vha tshi ri u dzhena muḡini, vhana vha dzhenwa nga mutetemelo sa luṭanga lu maḡini, nga u khotsi a vha o shanduka tshivhanda. Kushumele kwa avha vhavhili ngei tshikoloni kwa mbo tou shanduka vhukuma. Iteli tshavho hu u kumedza na u dzula vho sokou goo, vha tshi humbula thambulo na mboni ine vha khou vhoniswa. Miṅwaha i si mingana, vhatukana avha vha mbo ḡi shanduka zwiguru kha vhaṅwe vhana afha tshikoloni nga u vha vho thoma u rwa na u tambudza vhaṅwe ngavho. Ha mbo ḡi vha u litsha tshikolo, vha thoma u londa masosa na zwipoto. Maitele a u funa nndwa o vha o no tou fhatela, lwe vha fhedza vho no vha thumbuni ya lukhohe. 30
- 5 Azwinndini naho afho muṭani wa hawe ho vha hu maphoroni, ene o futelela zwa tshikolo u swika a tshi vuledza pfunzo dzawe. Namusi ngoyu; o no tou vha dendele la pfunzo, nahone li holaho masheleni a si na vhukono. Naho muṭa wa Vho Tshibukute wo vha u tshi dzula u milomoni ya vhatu, Azwinndini o edza zwine dzina lawe la vha zwone, a mbo vha tshedza muṭani wa ha Tshibukute. Muthannga uyu ene o vha phambana nadzo, ngauri ene ho ngo vhuya a ḡidzhenisa kha zwa u nwa mahalwa, naho hu u rwa kana u sema muthu zwaho. Ri ḡe mini? Kha uyu ene o vhuya e eneala a uri mutshetshete u beba muṭanzwa. 40
- 6 Azwinndini o ri u vhona zwine mukegulu vha khou itwa nga khotsi awe, a mbo ḡi vhiga fhungo ili mapholisani. Mukalaha vha mbo ḡi dobiwa na zwenezwo vha newa tshigwevho tshi si na vhukono. Na zwino ri tshi khou amba mukalaha na vhana vhavho vhavhili vha tshe ngeyo. Azwinndini o mbo ḡi dzhia mme awe a dzula navho, mukegulu vha vho thoma u kapula mapfura nga lebula; lo sina midzi. Ndi nnyi muswa na mulala we a vhuya a humbula uri kha Vho Mukondeleli tshedza tshi ḡo penya? Namusi khezwi, mitodzi yo shanduka maseo na mapwapwalala. 50
- 7 Ngoho madzina a a edza mvumbo na kutshilele kwa muthu. Vho Mukondeleli namusi khevha, vho kondelela u swika vha tshi bva makandani. Tshitshimbili tshe tsha vha tshi tshi vha dina, khezwiha namusi tsho phulea, tsha dovha tsha hamulwa, tsha bva tshinwi. Ndi nnyi ane a nga hanedza la uri u kondelela hu ḡisa dakalo? 55
- 8 Liṅwe ḡuvha Vho Mukondeleli na Azwinndini khevha afha dzhele ya Maṭatshe, vho ḡa u tolela mukalaha na vhalala vhana vhavho vhavhili. Avha vhararu vha tshi tou hashha maṭo kha avha vho ḡaho u vha tolela, mitodzi ya ḡadza zwikamba. Nga mbilu muṅwe na muṅwe u sokou ri: 'Zwe nde ndi ite', fhedzi hu tshe na afhio, tshiselo tsha bva dzuvha tsho bva. Kha vhoṭhe a hu na we a bva mulomo, lwe muthu a vhuya e kaniha vho suṅwa lufu. 60

[Zwi bva kha *Thimu ya vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Ndi zwifhio ZWIVHILI zwi^hulwane zwine na sola nga kutshilele kwa Vho Tshibukute? (2)
- 1.2 Ndi ngani N^dodzo na Tshiofhis^o vho shanduka u vha zwiguru kha vhaⁱwe vhana afho tshikoloni? Tikedzani phindulo yaⁿu. (2)
- 1.3 Ndi tshini tshi ta^lulaho mu^ta uyu kha miⁿwe? Mbuyelo yazwo yo vha ifhio? (2)
- 1.4 Mutaladzi wa 45 wo faredza mbudzi^so ya rethoriki. I topoleni, ni dovhe ni sumbedze uri i na mushumode ma^fhungoni aya. (2)
- 1.5 Nangani phindulo i re yoneyone kha mutevhe wo ne^kedzwaho. Vho Mukondeleli zwa u rwiwa havho a vho ngo vhuya vhe zwi munyu, ngauri ...
- A Vho vha vha tshi vhavhalela vhana vhavho.
 B Vha shavha u seiwa nga vhahura.
 C Vho vha vho fara tshilala tsha uri vhuhadzi vhu tou kondelelwa.
 D Vho vha vha sa funi zwa u ambesa. (1)
- 1.6 Vhalani phara ya 5. Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muⁿwali a todou ri siela wone nga kutshilele kwa Azwinndini nga mafhungo a phara iyo? Tikedzani phindulo yaⁿu. (2)
- 1.7 Ta^lutshedzani uri kutshilele kwa Vho Tshibukute kwo kwama hani vhutshilo ha mirado ya mu^ta wavho khathihi na vhone vhaⁿe. (3)
- 1.8 Murero u re kha mutaladzi wa 46 u thusa hani u bvisela khagala aironi i wanalaho mafhungoni aya? Tikedzani phindulo yaⁿu. (3)
- 1.9 Arali no vha ni muhura wa Vho Mukondeleli, ndi zwifhio zwe na vha ni tshi nga vha eletshedza malugana na matshilisano kwao kha shango la demokirasi? Bviselani khagala kuhumbulele kwaⁿu. (3)

TSHIBVELEDZWA TSHA B:

[Zwi bva kha *Braintainment*, 13/2013]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.10 Ni vhona hu tshi khou bvelela mini kha tshifanyiso itshi? (1)
- 1.11 U ya nga ha itshi tshifanyiso, ni vhona nyimele iyi i tshi khou bvelela avha vhatu vhe ngafhi? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.12 Ndi vhufhio vhuṅumani vhu re hone vhukati ha mafhungo a TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHIBVELEDZWA TSHA B? Talutshedzani vhuṅumani uho. (3)
- 1.13 Arali no ḍiwana ni kha vhuimo ha uyo munna a re kha TSHIBVELEDZWA TSHA B, no vha ni tshi nga ita mini? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.14 Tshifanyiso itshi tshi ni ḍisela muhumbulode malugana na u shumiswa ha maanda nga vharangaphanda mishumoni? Tandavhudzani phindulo yaṅu. (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU****TSHIBVELEDZWA TSHA C**

Khombo khulwane ano maduvha ndi uri mupo a wo ngo tsha tsireledzea, ngeno u wone tshiko tshe ra newa nga tsiko.

Musi no no vhala mafhungo a re kha **TSHIBVELEDZWA TSHA C**, nweledzani mafhungo ayo ni tshi sumbedza **ndeme ya miri**.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Manweledzo anu a songo pada maipfi a 90.
2. Nwalani **mbuno dza 7 dzi kha phara** i pfalaho.
3. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafhedziseloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Mupo ndi tshifhiwa tsha ndeme tsha tsiko, ngauralo u tea u tsireledzwa na u londotwa nga ndila dzothe. Ndi nnyi muswa na mulala ane a nga sedza miri nga ito la u koda thanga, ndi ralo ngauri ndi yone yo faredzaho zwinzhi zwine zwa vha na thuso kha lushaka. Ndi zwine vhala vho tshaho khofheni u wana vho ralo u fhatu nndu dzavho tsini na miri mihulu vha tshi itela uri naho la fhisa hani nndu dzavho dzi rotholelwe, ngauri mirunzi ya miri iyi i do vha yo alama ntha ha thanga. Vhathu avho naho ha tutuwa dumbumazwikule thanga dza nndu dzavho a dzi fhufhi nga muya ngauri dzo tsireledzea.

Vhabvedzi na vhashumisi vha mishonga vhe nga fhala vha mwemwela lune ra vhuya ra vhona na madungambwa, ngauri vha tshi ndo sedza miri vha vhona dzilafho la malwadze othe na u dala hao. Mishonga i simulwaho afho mirini i alafha vhathu na zwipuka. Zwipuka na zwi tshatshamaho zwi tshi vhona miri zwi ri haya he zwa newa nga Ramakole asifho. Vhathada nga mbilu vhe ri gungulelani vhukhudo ha u vhea thoho ri naho. Vhathu kha ri fhatuwe, ri tutshele u rema miri na u fhisa madaka ngauri ndi hone hune ra wana hone muya mufhe. Muya mufhe u bvaho mirini u shanduka dzilafho mivhilini yashu vhunga mivhili yashu i tshi pfuma mutakalo nga zwenezwo.

Buse lo hwalaho malwadze na vhuhali halo li do a swikisa hani vhathuni ngauri miri i hana tshika? I ralo u li fasha li si tsha swika vhathuni. Miri i thusedza na kha uri mvula i ne, hu ralo u wanala madi kha la muno. Musi mvula yo na, miri i dovha ya kokodza madi manzhi, matari ayo a nana u titima. Zwipuka na zwikhokhonono zwi ngaho mashonzha zwa wana zwiliwa nga vhunzhi. Milambo na zwisima zwo khudaho nga miri iyi zwi wana ndalamo, zwa si xe na u fhisa halo.

Zwo rali, vha hashu kha ri dzhene kha fulo la u tavha miri naho i si ya mitshelo, uri mupo u ri nee zwothe zwo ri fanelaho u itela ndalamo. Zwa ralo, tshifhefho tshi do vhuya na mphwe dzatsho sa zwi la mulovha.

[Zwi bva kha *Thimu ya vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****MBUDZISO YA 3: TSENGULUSO YA KHUNGEDZELO****TSHIBVELEDZWA TSHA D: KHUNGEDZELO**

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

RI ENDA TSHIKHALANI

**VHATHU VHA VHULONDO
TSIRELEDZO NDI TSHIPIKWA TSHASHU**

Vha a toda u endedzwa ngomu na nda ha la Afrika Tshipembe? Rine vha RI ENDA TSHIKHALANI, arali vha ri dalela vha do vhona mabufho ashu a vhezilinzhili thovhela.

Kha vha de vha pfe vhududo ha zwanda zwashu nandi!

Muano washu u ri: 'Vhathu ndi mapfura vha a dolwa.'

Tshifhinga tshavho tsho vhulungea; vha swika nga u bonya ha ito.

Ri na luafhulelo luhulu kha zwigwada arali zwo vhaledza phanda ha miwedzi ya rathi.

Kha mulilathuso, minango yashu yo atama u bva Musumbuluwo ha vhuya he Mugivhela vhukati ha awara ya 08:00 na ya 17:00.

Vha todaho u ri kwama vha nga rwela muhala kha 070 123 3251, kana vha ri dalela zwifhatoni zwa Masase.

[Zwi bva kha Skyways Phando, 2014]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

3.1 Mukungedzeli o shumisa thekenikiḁe u kunga maḁo a vhathu? (1)

3.2 Fhungo asili: 'Tsireledzo ndi tshipikwa tshashu.' Fhungo ili ndi mbuno kana ndi kuvhonele kwa muniwali wa khungedzelo? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)

3.3 Vhalani lifurase: '... vha swika nga u bonya ha ito.'

Ndi ufhio mulaedza une mukungedzeli a khou rumela kha vhanameli? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)

3.4 Liambele ili: 'Vhathu ndi mapfura vha a ḁolwa', li na mushumode kha iyi khungedzelo? (1)

3.5 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ḁekedzwaho.

Khamphani ya 'RI ENDA TSHIKHALANI' i takadza vhathu ngauri ...

A vha swika vha tshi tshila.

B vhanameli vhoḁhe vha ḁewa luafhulelo tshifhinga tshoḁhe.

C vha na vhulenda na vhuhwavho.

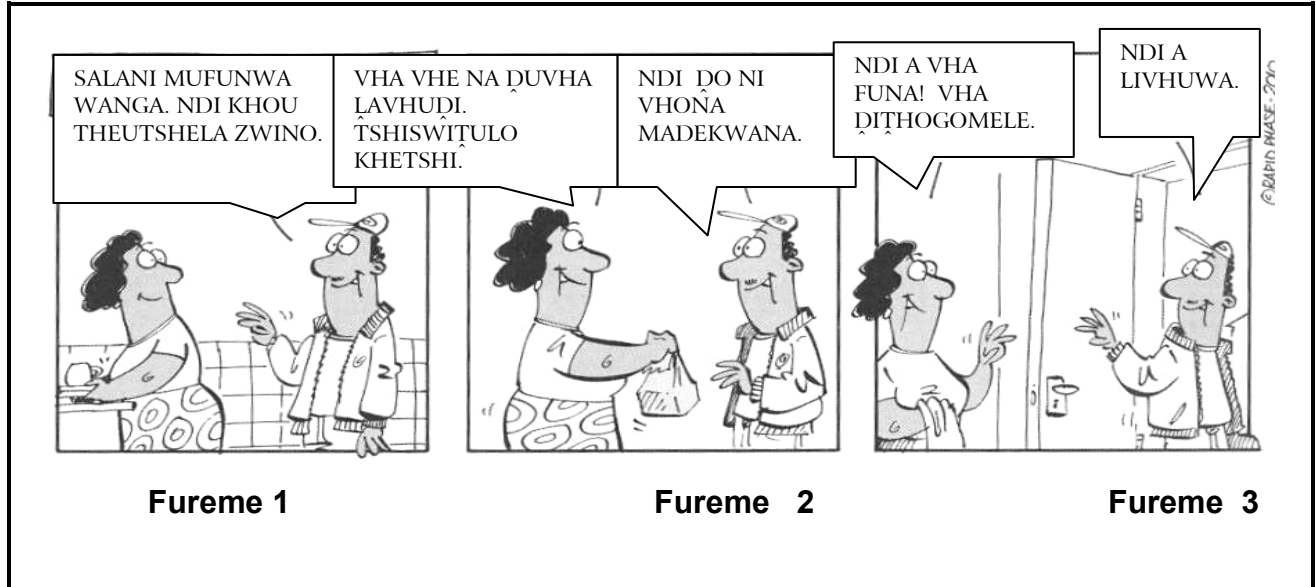
D A na C (1)

3.6 Fhungo asili: 'Tsireledzo ndi tshipikwa tshashu.' Tshilogeni itshi tshi bvisela hani khagala phurophaganda yo faredzwaho kha iyi khungedzelo? Tandavhudzani phindulo dzaḁu. (3)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWITALUSI ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani khathuni i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[I bva kha: *The Pothole at the end of the Rainbow*, Stephen Francis & Rico, 2011]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 U ya nga khathuni iyi, ndi ufhio mulaedza une muoli wayo a khou livhisa kha vhatu? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.2 Ni tshi sedza khathuni yothe nga u angaredza, sumbedzani u vhona zwithu nga ito lithihi (tshiteriothaiphi) hu re khagala. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.3 Vhalani mafhungo a tevhelaho nga vhusedzi (Fureme 1):
'Salani mufunwa wanga. Ndi khou theutshela zwino.'
Nwalulani fhungo ili li vhe fhungombumbano lo faredzaho fhungodavhi la tshiitisi. (2)
- 4.4 Sedzani fureme 2. Ipfi 'duvha' lo shumiswa sa:
A Pharonimi
B Pholisemi
C Homonimi
D Akhronimi (1)
- 4.5 Musi ni tshi sedza khathuni iyi ni pfa ni tshi tama u vha murado wa uyu muta? Tandavhudzani muhumbulo wanu. (3)

[10]

MBUDZISO YA 5: NDIVHO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Vhalani **TSHIBVELEDZWA TSHA F** uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSА

1	Mvelelo dza milingo ya mafheloni a riwaha dza bva hu pfala mifhululu ya vho phasaho, ngeno kha vho kundelwaho ho anda zwigomelo. Vhuhulu ha u guda wo diimisela hu nana u vhonala henefha, ngauri vha raloho vha phasa nga dzinaledzi. Vhagudi avho one vha a tangedzwa dziyunesithi na u newa dzibazari hu si na vhuleme.	5
2	U vhesa bugu hu thusa vhagudi uri vha fhedze pfunzo dzavho nga u tavhanya. Vhagudi vha newa ngeletshedzo musi mvelelo dzo bva uri vha si xe mabudo avho.	
3	Vhabva vha ri, 'Vhagudisi vha tou ri vhenga.' Fhungo ili kanzhi li taha musi mvelelo dzi songo naka. Vhunzhi ha vhabebi vha a tangedza mazwifhi, naho vha tshi divha vhubva ha vhana vhavho.	10
4	Zwavhudi zwi tou shumelwa muthu a nala u sala o tou thuru. Vhabebi vha a takala musi riwana o phasa, fhedzi a sa wana bazari, vha vha na thaidzo musi masheleni a u isa vhana zwikoloni zwa ntha a tshi ri ndi bva vhubvo. Vhunzhi ha vhabebi vha lushaka ulu u do wana vho dadza dzibannga vha tshi khou koloda tshede. Vhabebi arali vha dzhenelela na u shela mulenzhe nga ndila yo teaho, khaño i vha mbuya kha vhagudi, tshifefho tsha ralo u vhuya na mphwe dzatsho.	15
20

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Kha mutaladzi wa 5, topolani lisala vhukuma lo khakheaho ni li lulamise no li shumisa kha fhungo li pfallaho. (1)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 3 hu na dzina lo vhubwaho li tshi bva kha litaluli. Inwi li topoleni ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)
- 5.3 Kha mutaladzi wa 7 hu na limudi la dzinaliiti. Inwi li riwaleni no li isa kha khanedza. (1)
- 5.4 Kha mutaladzi wa 8 hu na lidadzisi la maitele. Inwi li shumiseni fhungoni le na tou disikela. (1)

- 5.5 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwa u vhiga.
Vhabva vha ri, 'Vhagudisi vha tou ri vhenga.' (mutaladzi wa 10). (1)
- 5.6 'Vhunzhi ha vhabebi vha a tangedza mazwifhi.'
Thomani fhungo li re afho ntha nga:
Mazwifhi ... (2)
- 5.7 Nwalululani fhungo li tevhelaho ni tshi dzhenisa zwiga zwa u vhala afho ho
teaho.
Zwavhudi zwi tou shumelwa muthu a nala u sala o tou thuru. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70